

Türk Halk Kültürü Açısından Hamzanamelerin Yeri ve Önemi

ALAADDİN YANARDAĞ^a

Öz: Hamzanameler öncelikle sözlü geleneğe gelişmiştir. Yaklaşık XV. yüzyıldan itibaren Hamzavî tarafından yazıya geçirilmeye başlandığı söylenir. Bu hikâyeleri anlatan kişiler veya râvîler, İslam kültürünün meddahlık geleneğinden ya da Türk kültürünün baksılık veya ozanlık geleneğinden beslenerek gelen anlatıcılardır. Elbette halkın içindedirler, halkın içinde yetişmişlerdir ancak bu tür hikâyeleri, halkın ihtiyacına binaen kurgulayabilecek maharete ve irfana sahiplerdir. Ayrıca yine halkın hem dikkatini hem de zihnini diri tutabilecek kabiliyette bir anlatım ustasıdır. Dolayısıyla burada anlatan dinleyenden daha ariftir. Bir başka ifadeyle anlatıcı tarafından metne yapılan katkılar aslında o milletin kolektif bilincinden süzülür, buradan damıtılanlar da yine milletin bilincini şekillendirir. Aslında hikâyeler ilk bakışta Hz. Hamza'nın menkıbevi hayatı etrafında teşekkül etmiş gibi görünür. Fakat mevzu ilerledikçe, ana karakter, kudretli bir hükümdar olan bir başka Hamza ile karışır. Hamzaname metinlerinde kişiler Arap, İran ve Türk kültüründeki farklı kahramanlarla iç içe geçmiş durumdadır.

Anahtar Kelimeler: Hz. Hamza, Hamzaname, edebiyat, tarih, kültür, Türk halk kültürü.

^a İğdır Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, felsefe ve Din Bilimleri Bölümü
al.yanardag44@gmail.com

The Place and Importance of Hamzanamas in terms of Turkish Folk Culture

Abstract: Hamzanamas developed primarily in the oral tradition. It is said that it started to be written by Hamzawi in about the 15th century. The people or narrators who tell these stories are the narrators who come from the tradition of encomiast (maddah) of Islamic culture or the tradition of bakshy (baksi) or bard of Turkish culture. Of course, they are among the people, they were brought up in the people, but they have the skill and wisdom to construct such stories according to the needs of the people. They are also masters of expression, capable of keeping both the attention and mind of the public alive. Therefore, the narrator here is more knowledgeable than the listener. In other words, the contributions made by the narrator to the text actually filter through the collective consciousness of that nation, and what is distilled from here also shapes the nation's consciousness. In fact, the stories are Hamza's hagiographical life seems to have been formed around it. But as the plot progresses, the main character mingles with another mighty ruler, Hamza. In the Hamzanama texts, people are intertwined with different heroes in Arab, Iranian and Turkish cultures.

Keywords: Hamza, Hamzanama, literature, history, culture, Turkish folk culture.

Giriş

Anadolu, Alparslan tarafından Malazgirt muharebesinde Bizans imparatoru Romanos Diogenes'in mağlûp ve esir edilmesi üzerine birdenbire zapt edilmiş ve birkaç sene içinde istilâ tamam olarak başkent, sınır üzerinde bulunan İznik'e nakledilmişti (1071). Bundan dolayı tarihçe, istilâ 9. asır ortalarında başlamış ve büyük Selçukî akınından sonra 11. asırda tamamlanmıştır. Buna mukabil Anadolu'nun efsanevî fethi bu vakalardan çok daha evvellere gitmektedir. Memleketi fethi başlayan Hazreti Ali, Peygamber'in zamanında yani 7. asır başlarında yaşıyordu. Hazreti Hamza biraz sonra onu takip etmiş ve 8. asır içinde Battal Gazi bu istilâyı tamamlamıştır. Fakat efsanede yaşayan Hazreti Ali, Hazreti Hamza ve Battal Gazi'nin bu isimde tanınan tarihî şahsiyetlerle pek az alâkası vardı. Bunların halk arasında tasavvur edilen efsanevî şahsiyetleri, hakikilerinden çok farklı olduğu gibi, onlara atfedilen vakalar da yaşadıkları zamanlara hiçbir suretle uymamaktadır.

Aynı zamanda bu şahsiyetler insan ölçüsüne sığmayacak mitolojik kuvvet ve cesamet sahibi olarak tasavvur edilmişlerdir. Bu suretle kayaları yerinden oynatan, dağın istikametini çeviren, taşların içinde devasa parmak izleri olan, ejderlerle döğüşen, orduları tek başına mahveden Hazreti Ali ve Hazreti Hamza ve Seyyid Battal'dan sonra Şah Meran, Zümrüdüanka, Eshab-ı Kehf gibi eski Anadolu, İslam ve İran efsanelerinin karıştığı mevzular da onları takip etmektedir. Hazreti Ali, İslam âleminin hakiki muhabbetini kazanmış; Şii-Sünnî dünyasının ve bilhassa Anadolu'nun fatih kahramanı olarak yer almıştı. O derecedeki halkın hafızasında hakiki fatihlerin (Alparslan, Süleyman Kutulmuş vs.) adları unutulmuş, bütün şeref bu efsanevîleşmiş kahramanlara verilmiştir. Burada, Hazreti Ali Cengi, Hamzaname, Şah Meran ve Battal Gazi arasında rabitanın nasıl kurulacağını, müşterek vakalardan tek istilâ destanına doğru nasıl geçileceğini izah etmeyeceğim. Esasen bunların vakaları ve cereyan sahneleri oldukça farklı olduğu için, böyle bir inşa ancak bazı ilâveler ve icatlarla, bir dereceye kadar yapma bir terkipte mümkün olabilir. Ve böyle bir terkipte Ali, Hamza ve Seyyid Battal'ın tarihî şahsiyetlerini araştırmaya, onlarla

efsanevî şahsiyetleri arasındaki farkları meydana çıkarmaya lüzum yoktur.¹

Mitos ve Mitoloji

Kuşkusuz mitoloji bir masallar yığını olarak görülemez. O, bütün özellikleriyle bir toplumun aynasıdır. Bu nedenle de mitolojinin anlamı, insanın kültürel yaşamındaki yeri ve işlevi konularında birçok araştırmalar yapılmıştır. Bugün mitolojik düşüncenin hem tarihsel gelişimi ve hem de psikolojik temelleri büyük bir özenle filozoflar, antropologlar, psikologlar, sosyologlar ve etnologlar tarafından incelenmiştir. İslam kültür literatüründe "esatir", "usture" şeklinde ifade edilir.² Nitekim Kur'an-ı Kerim geçmiş kavimlerin kıssalarından ve tarihsel olaylardan bahsederken "esatir-ül evvelin" tabirini kullanmıştır. Batı felsefesi tarihinde ise bu kavramın karşılığı olarak farklı terimler kullanılmıştır.

Eski Yunan dilinde söz kavramını vermek için bir değil, üç sözcük vardır: Biri "mitos", öbürü "epos", üçüncüsü "logos". Mitos söylenen veya duyulan sözdür, masal, öykü, efsane anlamına gelir. Ama mitos'a pek güven olmaz, çünkü insanlar gördüklerini, duyduklarını anlatırken birçok yalanlarla süslerler. Bu yüzden ki Herodot gibi bir tarihçi mitos'a tarih değeri olmayan güvenilir söz söylemez, Platon gibi bir filozof da mitos'u gerçeklerle ilişkisiz, uydurma, boş ve gülünç bir masal diye tanımlar ve Homeros'u tanrılar üstüne yalanlar uydurdu, topluma zararlı efsaneler düzdü diye suçlamakla başımızı şişiren bu filozof "Devlet", ya da "Gorgias" gibi en önemli dialoglarının sonunda gerçeğin gerçeğini, tanrılar katındaki hakikati gözümüzün önüne sermek, fiziküstü kanıtlarla tanımlamak istedi mi, bir mitos uydurur. Homeros'tan bugüne dünya sanatçıları mitos'u kendilerine tükenmez bir esin kaynağı olarak almışlardır.

Epos daha değişik bir anlam taşır: Belli bir düzen ve ölçüye göre söylenen, okunan sözdür, epos insana tanrı armağanıdır, gü-

¹ Hilmi Ziya Ülken, *Millîyet ve Tarih Şuuru*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 307-308.

² Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1996, s. 44-45.

zelim süslü sözleri bir araya getirerek büyüler dinleyicilerini bir ozan. Ozanın sözünü tanımlayan epos böylece şiir, destan, ezgi anlamına gelmiş ve o gün bugün epik ve epepe diye Batılı dillerin hepsinde yerini almıştır. Mitos'la epos arasında ilkinden bir yakınlık vardır, mitos söylenen sözün, anlatılan öykünün içeriği ise, epos da onun doğal olarak aldığı ölçülü, süslü ve dengeli biçimidir. Epos ne kadar güzelse, mitos o kadar etkili olur, epos'la mitos'un bu başarılı evlenmesidir ki, ilkçağdan kalma efsanelerin ürün vere vere günümüze dek yaşamasını ve mitos kavramının çağlar ve uluslararası bir nitelik kazanarak ölmezliğe kavuşmasını sağlamıştır.

Mitos'la epos uyumlu bir bütün içinde birleştikleri halde, onlarla logos arasında ilkinden ve gün geçtikçe kesinleşen bir karşıtlık baş göstermiştir. Birbirine zıt iki akım almış yürümüşür.³

Kültür Zenginliğimiz

Bilindiği gibi, sanatlar, milletler ile doğar. Şu hâlde, Türk sanatının tarihi en az iki bin yıl öncesine kadar uzanır. Nitekim Atatürk de Hunların ve Göktürklerin tarihi ile yetinmeyerek Türklerin ırk, dil, sanat tarihlerini Sümerlerle Etilere kadar çıkarmak istemiştir.

Oğuz Kağan, Ergenekon, Bozkurt, Manas vb. destanlarımız, en az iki bin, üç bin yıllık bir maziden dem vurmaktadır. Musikimiz büyük filozof Farabilere, İbn Sinalara ve Abdülkadir Meragilere dayanmaktadır. Edebiyatta Göktürk bin beş yüz otuz yıllık kitabeleri saymasak bile dokuz yüz yıl öncesinin fikir ve lirizm şaheseri Kutadgu Biligler, yedi yüz sene öncesinin Yunus Emreleri, Sultan Veledler ve yine altı yüz yıldır halkımızın hem dini hem şiir hem de musiki zevk ve ihtiyaçlarını tatmin eden Süleyman Çelebi'nin Mevlid-i Şerif'i vs. sanatımızın çok eski olduğuna yeter delillerdir.

Yazılı belgeler olarak, Orhun Abideleri ve Yenisey kitabelerinin mazisi 7. Ve 8. Yüzyıllara dayanır. Edebiyatımızın zenginliği Uygur ve Karahanlılar döneminden intikal eden eserlerle günümüze kadar intikal etmiştir. Yunus Emre, Karacaoğlan, Fuzuli,

³ Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, s. 5-6.

Baki, Nedim, Şeyh Galib, Namık Kemal, Abdülhak Hamit, Halit Ziya, Ahmet Haşim, Ömer Seyfettin, Yahya Kemal, Halide Edip, Yakup Kadri gibi birçok ünlü isimle birlikte Necip Fazıl, Ahmet Hamdi Tanpınar, A. Muhip Dranas, Orhan Veli, Sait Faik de edebiyat yoluyla Türk sanatını zenginleştirmişlerdir. Folklor alanında kültür zenginliğimizden de faydalanılarak oldukça büyük gelişmeler sağlanmış, Türk kültürünün kaynakları bu sanat dalını devamlı beslemiştir.⁴

Tarih boyunca yaşamış toplumları incelediğimizde onları birbirinden ayıran ya da birleştiren başlıca faktörler olarak öne çıkanların dil, tarih, coğrafya, inanç, sanat, edebiyat, mitoloji, efsane, menkıbe, destan ve hikâyeler gibi kültürel unsurlar olduğunu görürüz. Bütün bu toplam kültürel unsurlar toplumu oluşturan bireyleri birbirine bağlayan, kaynaştıran, onlara kendi halkının şahsiyetini kazandıran, kısaca halkın devamlılığını sağlayan bir işlevi yerine getirir. Bu makalenin konusu olan Hamzanameleri de bu çerçeveden incelemeyi önce ulusal ve uluslararası edebi terminolojideki bazı kavramların kısa tanımlarının bilinmesi gerekir.

Kültür

Sosyologların tercih ettiği kültür tanımlarından birisini İngiliz E.B. Tylor şöyle tanımlamıştır: “Toplumun bir üyesi olarak insanın elde ettiği bilgi, inanç, sanat, moral, hukuk, alışkı ve diğer yetenek ve alışkanlıkları kapsayan karmaşık bir bütün.” Geçmişten günümüze tüm toplumların ve uygarlıkların kendine has kültürleri vardır, ancak bütün insanlar farklı gelişme düzeylerinde bir kültüre sahiptir. Kısacası kültür, bir toplumdaki bireylerin ortaklaşa paylaştıkları toplam kurumların bir bileşkesidir diyebiliriz.⁵

Bu tanımdan yola çıkarak kültürün başlıca işlevlerini özetlersek kültür, bireylere toplumsal yaşamın bir pratiğini sunar, sosyal dayanışmayı sağlar, milli ve manevi değerleri bir araya getirerek korunmasını hedefler, diğer toplumlarla farklılığı ortaya koyar,

⁴ Mustafa E. Erkal, *Sosyoloji (Toplumbilimi)*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1987, s. 131-133.

⁵ Joseph H. Fichter, *Sosyoloji Nedir*, çev. Nilgün Çelebi, Anı Yayıncılık, Ankara 2012, s. 154-155.

sosyalizasyon yoluyla bireylerin sosyal kişiliğinin oluşmasına ve gelecek nesillere aktarılmasında katkı sağlar. Kültürün bütün bu işlevleri sadece bireyler ve sosyal gruplar arası etkileşimlerde değil toplumlar arası ilişkilerde de kendisini gösterir.

Halk Kültürü

Genel bir kültür tarifinden yola çıkarak halk kültürünü de şöyle tanımlayabiliriz: Belirli bir vatan toprağı üzerinde yaşayan bir toplumun kendisine özgü hayat anlayışına, dünya görüşüne, örf ve adetlerine, gelenek ve göreneklerine, yaşam tarzına, dini-ahlaki değerlerin hepsine birden halk kültürü denir.

Halk kültürünün toplumsal açıdan çok önemli olduğu bugün herkesçe kabul edilmektedir.⁶

Folklor

Burada halk kültürünün özel bir parçası sayılan folkloru da tanımlamak gerekir. Antropologlar bu terimi halk hikâyeleri, efsunlar, atasözleri, bulmacalar, şarkılar, dualar ve benzeri biçimde ifade bulan geleneksel anlatılar veya yazılı olmayan edebiyatı anlatmak için kullanırlar. Kısaca folkloru, halk kültürünün özel bir parçası olarak görmektedirler. Geniş anlamıyla folklor inançlar, adetler ve anlatılar olarak görülür.⁷

Efsaneler

Efsaneler, toplumu etkileme işlevine sahiptir. Çünkü toplumu anlamayı sağlar ve toplumun bir haritasını sunar. Ayrıca dinamik bir unsurdur. Toplum, sürekli olarak yeni mitler, hatta mitolojiler üretir. George Sorrel'in bu kelimeye verdiği anlama göre, mit, bir sosyal gruba yalnızca içinde bulunduğu sosyal durumu anlamak için işaretler vermekle kalmaz, aynı zamanda grubun hareket etmesi için motivasyon da sağlar.⁸ Büyük Türk Şairi Fuzuli'nin deyişile, "Leyla vu Mecnun Acemde çoktur, ol fesane Etrakte yoktur".

⁶ İzzet Er, "Halk Kültürü", *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, haz. Mustafa Armağan, Risale Yayınları, İstanbul 1990, c. 2, s. 140.

⁷ *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, "Folklor", *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi* c. 2, s. 70-71.

⁸ Henri Mendras, *Sosyolojini İlkeleri*, çev. Buket Yılmaz, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 271.

Cenknemeler

Dede Korkut hikayelerinden sonra edebiyatımızda kahramanlık hikayeleri dönemi başlar. Ancak bunlarının hepsine kaynaklık eden Hz. Ali'nin; "...benim adım ya Ali, çekerim zülfikari, ederim cümlenizi pari pari" diyerek düşmana meydan okuduğu savaşlarını destanlaştıran ünlü Cenknemeler'dir. İslam kaynaklı bu hikayelerin en tanınmış olanları Malatya Serdarı Seyit Battalgazi'nin kahramanlıklarını anlatan Battalname, Emevi saltanatına son veren Türk Komutan Horasanlı Eba Müslim, Danişmendname, Müseyyebname, Saltukname ve Hamzaname'dir.⁹ Yüzyıllar boyu Anadolu'nun köylerinde, kentlerinde, obalarında, kışlaklarında ve yaylalarında ozanların, dengbejlerin, suhte ve imamaların okuduğu bu cenknemeler milli şuurun şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Menakıpnemeler

Menakıpnemeler olağanüstülüklerin bolca kullanılabilirdiği bir edebi türdür. Bu olağanüstülükler, toplumun eğitilmiş kesimi için eğlence malzemesi sayılabilir fakat hikâyelerle beslenen halk için araya ustaca yerleştirilmiş değerler, derleyici, toparlayıcı ve eğitici özellikleri haizdir. Aynı hikâyeye içinde, farklı zaman ve farklı mekân kullanımları hem dinleyenlerin zihnini diri tutar, hem de verilmek istenen mesaj her ne ise kolaylıkla kabulünü sağlar. Bu bizim eğitim geleneğimizin bir parçasıdır.

Terim olarak menakıpname, velilerin veya tarihî şahsiyetlerin hayatlarına atfedilen olağanüstü hadiselerin anlatıldığı edebi bir türün adıdır. Menakıpnemeler aslında bir milletin zihniyetinin ve duygularının neye göre şekilleneceğini belirleyen temel metinler arasındadır. Zihniyet ve duygular birlikte fiiliyatı belirler. Biri eksik olursa olmaz. İlmî bir metin, kişiyi gayrete getirmeyebilir ama menakıbnemelerdeki gaye kişiyi fiiliyata sevk etmektir. Bu fiil gözü kör bir eylem değildir, bir zihniyetin ürünüdür.¹⁰

⁹ N. Ahmet Özalp, *Hz. Ali Cenklere*, Kapı Yayınları, İstanbul 2017, s. 7.

¹⁰ Reyhan Çorak, "Hamzaname'ler, Millet Aklını Şekillendiren Metinlerdir", söyl. Yusuf Genç, <https://www.cins.com.tr/2018/07/reyhan-corak-hamzanameler-millet->

Destanlar

Destan kelimesi sözlükte; hikâye, masal, sergüzeşt, manzum hikâye (kıssa), vâkıa, hile, tezvir, tarih, roman, nağme, teganni ve hayvan masalı (fabl) gibi anlamlara gelmektedir.

Spesifik bir terim olarak destan, belli belirsiz tarih olaylarına ve efsane motiflerine dayanılarak toplumun manevi gücünden meydana gelmiştir. Milletlerin hayatında pek büyük yankılar uyandırmış tarihi olaylar, çağdan çağa değişerek ülküleşmiş ve sayısız hayal unsurlarıyla tanınmaz hale gelmiş uzun manzum hikâyelere dönüşmüştür. Ağızdan ağıza taşınan ve toplumun hayal gücüyle biçim değiştiren insan ve insanüstü varlıklarla ilgili, hayalî ve alegorik bir anlatımla aktarılan halk hikâyeleri bu şekilde destanların temelini oluşturur. Başka bir ifadeyle destan; yozlaşmadan, toplumdaki iç çelişkileri, bireylerin ya da sınıfların türlü ilişkilerinden ziyade toplumu yöneten, ona önder olan «ideal» kişilerin hem dış güçlerle, hem de olağanüstü yaratıklarla savaşlarını anlatan daha çok manzum şeklinde ortaya çıkan, en eski halk edebiyatı mahsullerinden biridir.

Sözlü geleneğe bağlı bu anonim mahsuller, zaman ve mekân içinde cemiyetin iradesini ellerinde tutan “Kahraman-Bilge” şahsiyetlerin menkıbevi ve hakiki hayatları etrafında teşekkül etmiş uzun, didaktik hikâyelerdir.¹¹

Destanlar; milletlerin ortak şuur ve hayal gücünde iz bırakan birtakım tarihî ve sosyal olayların meydana geldiği doğuş; olaya ve kahramanlarına yeniler eklenerek destanın bölgeden bölgeye ve kuşaktan kuşağa aktarıldığı yayılış; sözlü geleneği bilen güçlü bir şairin ortaya çıkarak mevcut destanı şiirsel bir tarzda nazma dönüştürdüğü yazılış dönemi olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır.

Destanlar, mitolojinin aksine yaşadığımız zamana daha yakın bir zaman diliminde oluşmuştur. Ana konuları tanrısal değil, daha çok insani özellikler taşır ve gerek anlatanlar ve gerekse dinleyici-

aklini-sekillendiren-metinlerdir.

¹¹ İbrahim Usta, “Arap Edebiyatında Edebi Bir Tür Olarak Destan”, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 47, 2020, s. 376.

ler tarafından gerçek olarak kabul edilen anlatımlardır. Gerek destan, gerekse masal ve efsane (mitoloji) gibi diğer edebi anlatıların, iç içe geçmiş, birbirlerini beslemiş ve birbirlerinden etkilenmiş olduklarını söylemek mümkündür. Bu türlerin ortak noktası, çoğunlukla olağanüstü olayların işlenmesinin yanı sıra ilk dönemde oluşmaları ve dilden dile aktararak günümüze kadar ulaşmalarıdır. Destan; genellikle göçlerden, savaşlardan, zaferlerden, geçmişte yaşamış kahramanların, kralların, yöneticilerin ve komutanların eylemlerinden, hanedanların başarılarından söz eder. Diğer bir ifade ile destanlar, yazılı tarihin sözlü tamamlayıcılarıdır. Her ne kadar tarihsel özellikler taşısalar da, destanlarda mitolojik unsurlardan olan hayaletler, gömülü hazineler, periler, cinler vb. öğeleri de görmek mümkündür.¹²

En eski edebi türlerden birisi olan destanın, destan olarak kabul edilmesi için birtakım şartları sağlaması gerekmektedir. Bunun için öncelikle destanın belli bir ulusla alakalı olması, anonim olması, halkın tamamı tarafından kabul görmüş olması gerekmektedir. Buna ek olarak; tarihi ve sosyal olaylardan beslenmesi, olayda adı geçen kahramanın olağanüstü güçlere sahip olması, yiğitlik, cesaret, dostluk, ölüm ve vatan sevgisi gibi ana temalardan müteşekkil olması gerekmektedir. Son olarak her ne kadar mensur destanlara az da olsa rastlansa da destanların çoğunlukla manzum olur.

Edebiyatta destan, doğal ve yapay olmak üzere iki ana kısma ayrılmaktadır: Doğal destan; adından da anlaşılacağı üzere yaşanmış bir olay neticesinde, anonim olarak oluşmuş yani yazarı belli olmayan, herkes tarafından saygı ve kabul görmüş destan türüdür. Bu tür destanlar yazının icadından önce ortaya çıkmış ve yazının icadıyla beraber yazıya geçirilmiştir. Hintlerin Mahabharata ve Ramayana, Rusların İgor, Yunanlıların İliada ve Odysseia, Sümerlerin Gılgamış, Kırgızların Manas, Türklerin Oğuz Kağan ve Ergenekon destanları doğal destanlara örnek olarak vermek mümkündür. Yapay destan ise toplumu etkileyen bir olayın, doğal destanlara benzer bir şekilde ama belirli bir yazar tarafından kaleme

---

¹² Usta, "Arap Edebiyatında Edebi Bir Tür Olarak Destan", s. 377.

alınmasıdır. Yapay destanlar daha yakın bir zamanda yazılmış ve içeriğinde daha az olağanüstü olaylara yer verilmiştir. Latin (Roma) Edebiyatında Vergilius'un Aenies, İtalyan Edebiyatında Dante'nin İlahi Komedyası, İngiliz Edebiyatında John Milton'un Kaybolmuş Cennet ve Türk Edebiyatında Nazım Hikmet'in Kuva-yı Milliye ve Fazıl Hüsni Dağlarca'nın Üç Şehitler Destanı isimli çalışmalarını, yapay destanlara örnek olarak vermemiz mümkündür.¹³

Klasik Arap edebiyatında bulunan ve sîret şeklinde isimlendirilen halk hikâyeleri tarzındaki bu toplumu etkileyen bir olayın, doğal destanlara benzer bir şekilde ama belirli bir yazar tarafından kaleme alınmasıdır. Yapay destanlar daha yakın bir zamanda yazılmış ve içeriğinde daha az olağanüstü olaylara yer verilmiştir. Latin (Roma) Edebiyatında Vergilius'un Aenies, İtalyan Edebiyatında Dante'nin İlahi Komedyası, İngiliz Edebiyatında John Milton'un Kaybolmuş Cennet ve Türk Edebiyatında Nazım Hikmet'in Kuva-yı Milliye ve Fazıl Hüsni Dağlarca'nın Üç Şehitler Destanı isimli çalışmalarını, yapay destanlara örnek olarak vermemiz mümkündür.¹⁴

Türk Edebiyatında Hamzanameler

Hz. Hamza'nın cesareti, savaşçılığı ve güçlü şahsiyeti, şehid edilmesinden sonra Araplar arasında destanlaşmaya başlamış, kısa zamanda meddah ve kussâs denilen şifahî Arap hikâyecilerinin belli başlı konularından biri olmuştur. Daha sonra yazıya geçirilen bu hikâyeleri İranlılar birtakım yeni unsurlar katarak geliştirmiş, Türkler de dinî bir muhteva ile zenginleştirmişlerdir.

Tarihsel olaylar ve efsanevi kahramanlar halk kültüründe da-ima abartılı ve gerçek üstü anlatılar şeklinde yer almıştır. Müslüman toplumların ortak kültürü içerisinde Peygamberimizin amcası ve Uhut Savaşında şehit edilen Hz. Hamza'nın destani hikayesi bütün İslam toplumlarının edebiyat ve folklorunda farklı anlatı ve değişik rivayetlerle çeşitli adlarla hikayeleştirilmiştir. Araplar 'da

¹³ Usta, "Arap Edebiyatında Edebi Bir Tür Olarak Destan", s. 378.

¹⁴ Usta, "Arap Edebiyatında Edebi Bir Tür Olarak Destan", s. 379.

Siretü Hamza, İranlılar'da Kıssa-i Emir Hamza, Türkler'de ise Hamzaname ismiyle anlatılarak, yazılarak ve okunarak nesiller boyu intikal etmiştir. Böylece Şii Sünni bütün İslam milletleri kendi halk kültürlerinde Hamzanelere büyük bir önem ve ilgi göstermişlerdir.

Müsteşrik denilen batılı şarkiyat araştırmacıları Hamzanelerin İran menşeli olduğu yönünde kanaat belirtmişlerdir. Hamzanelerde anlatılanların ünlü İranlı şair ve tarihçi Firdevsî'nin "Şahname"lerinden mülhem Rüstem'in menkıbelerine benzediğini iddia etmişlerdir.

Farklı milletlerin dillerinde yazılan Hamzaneler çeşitli versiyonlar şeklinde değişik anlatımlarla ve çok sayıda ciltler halinde oluşmaktadır. Evliya Çelebi'ye göre Hamzanelerin ilk tertibi altmış cilt kadarken sonraları yüzlercesi yazılmıştır. İran'da tespit edilenler altmış dokuz ila seksen iki cilt arasında olduğu Arapça'da ise pek çok epizot ihtiva eden on-onbeş cilt arasında değiştiğini belirtilmektedir.¹⁵

Yazılı metin haline gelmeden çok önce Hamzanâmeler'in sözlü bir gelenek olarak Türkler arasında itibar gördüğü anlaşılmaktadır. Millî bir karakter taşımamakla beraber Türk halkı tarafından kısa sürede benimsenerek yaygınlaşmasında, İslâm dinine karşı büyük bir sevgi ve saygı beslenmesi yanında hemen bütün hikâyelerin özünde kahramanlık ve cihad anlayışının bulunması, Hz. Hamza'nın cesareti, dürüstlüğü ve daima zayıftan yana olması, Türk halkının onun şahsında kendi benliğini bulması da önemli bir sebep teşkil eder.

Türkçe Hamzanâmeler ilk defa XIV. yüzyılda, Emîr Süleyman'ın musahiplerinden şair Ahmedî'nin kardeşi Hamzavî (ö. 815/1412-13) tarafından yazıya geçirilmiştir. Aslında anonim karakterde olan halk hikâyeleri arasında Hamzanâme'nin yazılı metinler halinde yaygınlık kazanmış olması, Dede Korkut Hikâyeleri gibi destandan halk hikâyeciliğine geçiş dönemi kabul edilen XIV-

¹⁵ Nurettin Albayrak, "Hamzanâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, c. 15, s. 516.

XV. yüzyıllarda derlenerek yazıya geçirildiği kanaatini güçlendirmektedir. Hamzavî'nin Hamzanâme'si zamanla daha da yayılmış, özellikle yeniçeri ortalarında, sınır boyu kalelerinde, hatta kahvehanelerde ya kitaplardan okunmuş veya meddahlar tarafından anlatılmıştır. Nitekim İstanbul kütüphanelerinde bulunan nüshalarından bazılarında eserin hangi tarihte, kim tarafından, hangi kahvehanede okunmuş olduğuna dair kayıtlar vardır. Süleyman Fâik Efendi, "Hamzanâme denilen efsâne-i kâzibe"nin sahaflardan kiralanarak bazı yerlerde okunduğunu, hâfızası kuvvetli olanların bu hikâyeleri ezberleyip meddah tarzında anlattıklarını kaydeder.¹⁶ Hamzanâme'de birbirini takip eden 200'e yakın hikâyede tarihî gerçeklerle ilgisi olmayan çok değişik, bazan Kafka gibi hayalî ülkelerin, bazan gerçek kişilerle cin, peri gibi unsurların yer aldığı olağan üstü vak'alar anlatılır. Bunlar Hz. Hamza'nın hiç gitmediği Rum, Seylan, Orta Asya, Çin gibi ülkelerde geçer. Türkiye dışındaki kütüphanelerde de birçok nüshası bulunan Hamzanâme'yle ilgili olarak Âşık Çelebi, XVI. yüzyıl şairlerinden İstanbullu Âhûremîrîzâde Hâşimî'nin Hamza'nın Berkî ve Pûlâddil adındaki oğullarının kıssalarını yazdığını söyler.

Hamzanâmeler Batılı araştırmacıların da dikkatini çekmiştir. Türk-İslâm sanatı uzmanlarından Avusturyalı Heinrich Glück, 1550-1575 yılları arasında hazırlandığı ve aslının 1400 varaktan müteşekkil on dört cilt olduğu (TA, XVIII, 459) anlaşılan Viyana Müzesi'ndeki bir Bâbürlü Hamzanâmesi'nde bulunan 100 kadar minyatür üzerinde çalışarak İran resim sanatının Hint resim sanatına etkisini göstermeye çalışmıştır (Die indischen Miniaturen des Hæmzæ-romanes im Österreichischen Museum für Kunst und Industrie in Wien und in anderen Sammlungen, Zürich 1925).¹⁷

İlk Hamzanameler

Anadolu'ya yapılan Türk akınları döneminde yaygınlaşan Hz. Hamza'nın hayatı etrafında oluşan destani halk hikayelerinin genel adı olan Hamzanameler, bu yönüyle İslami kahramanlık hika-

¹⁶ Fuat Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1989, c. 1, s. 202.

¹⁷ Albayrak, "Hamzanâme", s. 517.

yelerinin Türk halk edebiyatındaki ilk örneği sayılır. Onuncu yüzyıldan beri Türk boyları arasında anlatılan Hz. Hamza öyküleri, bu türün Türkler arasında ortaya çıkmaya başladığı devreyi de göstermektedir. On dördüncü yüzyıldan itibaren de Farsça yazıya geçirilmiş ilk Türkçe Hamzanameyi ise Ahmedî'nin kardeşi Hamzavi kaleme almıştır.

Türk nesrinin sade ve güzel ilk örneklerinden olan Hamzanameler, büyük bir halk kitlesi tarafından kahvehanelerde, Yeniçeri ocaklarında, serhat kalelerinde yüzyıllarca sevilerek okunmuştur.

Evliya Çelebi Seyahatname'sinde "Hicretin iki yüz altmış birinci senesinde (M.874) altmış cildi bulan Hamzaname'nin Meddahan-ı Rum tarafından üç yüz altmış cilde kadar çıkarıldığı" anlatılmaktadır. Arap ve Fars kaynaklarından gelen bu nevi eserlerde daha ziyade hayali unsurlar hakimdir. Buna karşılık, Türklere ait olanlarda gerçeğe daha çok bağlı kalınmıştır. Birçok Asya dillerine çevrilmiş olan Hamzaname'nin büyük bir yazma nüshası Humayun ve Ekber'in sarayında yazılmıştır.

Mevcut yüzden fazla yaprağın altmışı Viyana Sanat Müzesi'ndedir. Bu yazmanın aslı on dört cilt halinde, bin dört yüz yapraktır. Yaprakların üst kısmı resim, alt kısmı metindir. Cücarat'tan gelen on altıncı asır başlarında yazıldığı tahmin edilen resimli bir yazma nüshası da Tübingen'de muhafaza edilmektedir.¹⁸

Hz. Muhammed'in öz amcası olan Hz. Hamza, ilk Müslüman kahramanlardan birisidir. Hamzanamelerde, onun on yaşına geldiğinde avcılık, atıcılık, güreş gibi sporlarda önde olduğu menkıbevi bir biçimde anlatılır. Hz. Muhammed'in İslamiyet'i tebliğinden sonra, Hamza da onun davasını benimsemiş ve hayatı boyunca o uğurda savaşmış ve şehit olmuştur.

Sahipkıran adıyla da menkıbede tanınan Hz. Hamza, fiziksel ve ruhsal yapısıyla tam bir efsane kahramanıdır. İşte bu olağanüs-

---

¹⁸ İslami Kahramanlık Hikâyelerinin Edebiyattaki İlk Örneği: Hamzanâme", *Fikriyat*, 09.07.2018, <https://www.fikriyat.com/edebiyat/2018/07/09/islami-kahramanlik-hikyelerinin-ilk-ornegi-hamzanme>.

tü özellikler, halk arasında onun adı etrafında oluşturulmuş, efsaneler zincir halkaları biçiminde büyüyerek İslami-Türk destanlarının bir başka ürününü ortaya koymuştur.

Kaynaklar

Albayrak, Nurettin, "Hamzanâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt 15, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997.

Çorak, Reyhan, "Hamzaname'ler, Millet Aklını Şekillendiren Metinlerdir", söyl. Yusuf Genç, <https://www.cins.com.tr/2018/07/reyhan-corak-hamzanameler-millet-aklini-sekillendiren-metinlerdir>.

Erhat, Azra, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1996.

Erkal, Mustafa E., *Sosyoloji (Toplumbilimi)*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1987.

Fichter, Joseph H., *Sosyoloji Nedir*, çev. Nilgün Çelebi, Anı Yayıncılık, Ankara 2012.

Fikriyat Dergisi, "İslâmi Kahramanlık Hikâyelerinin Edebiyattaki İlk Örneği: Hamzanâme", *Fikriyat*, 09.07.2018, <https://www.fikriyat.com/edebiyat/2018/07/09/islmi-kahramanlik-hikyelerinin-ilk-ornegi-hamzanme>.

Köprülü, Fuat, *Edebiyat Araştırmaları*, cilt 1, Ötüken Yayınları, İstanbul 1989.

Mendras, Henri, *Sosyolojini İlkeleri*, çev. Buket Yılmaz, İletişim Yayınları, İstanbul 2008.

Özalp, N. Ahmet, Hz. Ali Cenklere, Kapı Yayınları, İstanbul 2017.

Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, cilt 2, "Halk Kültürü", haz. Mustafa Armağan, Risale Yayınları, İstanbul 1990.

Usta, İbrahim, "Arap Edebiyatında Edebi Bir Tür Olarak Destan", *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 47, 2020.

Ülken, Hilmi Ziya, *Millet ve Tarih Şuuru*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.

